

ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Αλέξανδρος-Φ. Λαγόπουλος

Καθηγητής Πολιτισμικής Α.Π.Θ.

Οικισμός, πόλη και οικιστικό δίκτυο

Με το τεύχος αυτό της *Αρχαιολογίας* εγκαινιάζεται σειρά τεσσάρων συνεχόμενων τευχών του περιοδικού, τα οποία είναι αφιερωμένα στην ελλαδική και την ελληνική πόλη. Στόχος τους είναι η παρουσίαση και ο σχολιασμός των χαρακτηριστικών των εγκαταστάσεων του πληθυσμού σε γεωγραφικά οριοθετημένους χώρους από την πρώτη εμφάνισή τους στην Ελλάδα, πριν δηλαδή από την παρουσία των πολιτισμών που αναδύθηκαν με την ώθηση των ελληνοφώνων πληθυσμών, μέχρι και σήμερα. Αυτές οι εγκαταστάσεις δεν είναι άλλες από τους οικισμούς, δηλαδή τα χωριά και τις πόλεις.

Το παρόν άρθρο έχει τρεις θεωρητικούς στόχους. Ο πρώτος είναι η θεωρητική οριοθέτηση της φύσης της πόλης, αλλά και άλλων χωρικών συγκεντρώσεων, όπως το χωριό. Ο δεύτερος στόχος είναι η ανίχνευση των αιτίων της αστικοποίησης (αστικοποίησης, εξαστισμού), όπως καταγράφονται από τις μέχρι σήμερα σχετικές θεωρίες. Ο τρίτος στόχος είναι η σύντομη ανάλυση των θεωρητικών οπτικών πάνω στην πόλη, και γενικότερα στον χώρο, δηλαδή των θεωρητικών τρόπων μέσα από τους οποίους προσεγγίστηκε η μελέτη τους.

Η πόλη είναι μια ιδιαίτερη μορφή χωρικής συγκέντρωσης, η οποία εμφανίζεται από μια βαθμίδα και πέρα ενός ευρύτατου φάσματος τέτοιων συγκεντρώσεων. Ανεξάρτητα από τη βαθμίδα τους, όλες αυτές οι συγκεντρώσεις ονομάζονται "οικισμοί". Πριν οριοθετήσουμε την πόλη, είναι σκόπιμο να ορίσουμε τον οικισμό στην οριακή μορφή του, η οποία και αποτελεί την απαρχή του φάσματος των οικισμών. Ο οικισμός είναι υλικό κατασκευασμένος, τεχνητός χώρος και αυτός ο χαρακτήρας του παρέσυρε ορισμούς καθαρά μορφολογικούς. Συναντάμε, έτσι, στην αρχαιολογία ορισμούς του τύπου ότι ο οικισμός είναι μια συγκεκριμένη μονάδα χώρου που μπορεί να διακριθεί αρχαιολογικά, δηλαδή να προσδιοριστεί πολιτισμικά στα πλαίσια μιας ιστορικής περιόδου, και που χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη *μιας* ή περισσότερων κατοικιών ή άλλων κατασκευών¹. Ανάλογο ορισμό συναντάμε και στην ιστορία της πολιτισμικής, όπως ότι ο οικισμός είναι ό,τι υπερβαίνει μορφολογικά τη μονάδα και ότι αρχίζει από τις *δύο* κατοικίες².

Αυτός ο δεύτερος ορισμός είναι ικανοποιητικότερος από τον πρώτο για δυο λόγους. Αρχικά, επειδή, με την προϋπόθεση ότι κάθε κατοικία στεγάζει μια οικογένεια, μια κατοικία με μια οι-

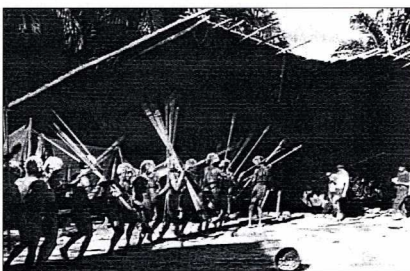
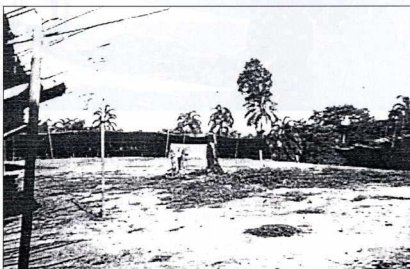
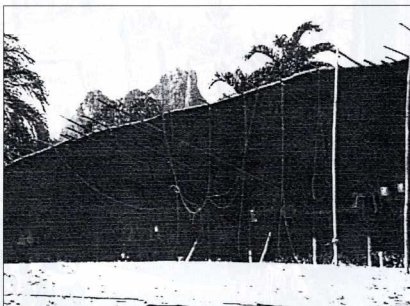
κογένεια δηλώνουν μια απομονωμένη οικογένεια και όχι έναν οικισμό. Έπειτα, η ύπαρξη μιας ή περισσότερων κατασκευών που δεν είναι κατοικίες δεν απαρτίζουν οικισμό, όπως π.χ., στην περίπτωση κατά την οποία οι κατασκευές αυτές είναι αποθήκες, διότι είναι προφανές ότι δεν έχουν κανένα χαρακτήρα σχετικής αυτοδυναμίας, που δεν μπορεί παρά να τεθεί ως κριτήριο του οικισμού. Αλλά και εάν ακόμη εξυμνηθούν κεντρικότερες κοινωνικές λειτουργίες από τις αποθήκες, εάν αποτελούν, π.χ., ένα απλό ναϊκό συγκρότημα, πάλι δεν αποτελούν οικισμό, διότι είναι απλά ένας λατρευτικός τόπος, που δεν συνοδεύεται από κάποια μόνιμη εγκατάσταση οικογενειών. Έτσι, η μια ή περισσότερες κατασκευές που δεν είναι κατοικίες, είναι κτήρια ή κτηριακά συγκροτήματα, αλλά όχι οικισμός. Δεν είναι τυχαίο ότι οι ορισμοί αυτοί περιλαμβάνουν την έννοια της κατοικίας. Αυτό το γεγονός ανταποκρίνεται στην κοινή αίσθηση ότι ο οικισμός είναι ένας χώρος εγκατάστασης ανθρώπων. Σ' αυτήν, όμως, την αίσθηση αντιπαρατίθενται άλλοι τύποι ορισμού από τους μορφολογικούς, οι οποίοι είναι *κοινωνιολογικοί* και ουσιαστικότεροι από τους προηγούμενους. Μέσα από την κοινωνιολογική οπτική μπορεί να θεωρησουμε ότι, ανεξάρτητα από τη χωρική έκφρασή της,

1. Οικισμός-κτίριο (charpota) των Yanoama της Β. Βραζιλίας (σύνταγμα με τον E. Guidoni, *Primitive Architecture* (Electa-Rizzoli), New York, 1975).

οποιαδήποτε χωρική συγκέντρωση περιλαμβάνει περισσότερες από μια στοιχειώδεις κοινωνικές μονάδες — όπου η κοινωνική μονάδα είναι, πλην πολύ ειδικών περιπτώσεων, η (στενή ή διευρυμένη) οικογένεια —, δηλαδή τουλάχιστον μια λιγότερο ή περισσότερο αναπτυγμένη **κοινωνική ομάδα**, είναι ένας οικισμός. Όπως η κατοικία έχει ένα κοινωνικό περιεχόμενο, αλλά και ένα χρηστικό, ως χώρος άσκησης ορισμένων χωρικών πρακτικών, έτσι και ο οικισμός, πέραν από την κοινωνική λειτουργία να στεγάζει μια κοινωνική ομάδα, συγκεντρώνει και ορισμένες χρήσεις. Ένα μέρος τους αντιστοιχεί στις επιμέρους πρακτικές των κοινωνικών μονάδων, αλλά το άλλο μέρος τους πηγάζει από τις κοινές πρακτικές τους, που είναι χρηστικά και η ειδοποιός διαφορά μεταξύ οικισμού και κατοικίας ή κτηριακού συγκροτήματος.

Ο οικισμός, λοιπόν, είναι μια μόνιμη ή παροδική γεωγραφική συγκέντρωση, δηλαδή άμεση γεωγραφική γειτνίαση, πληθυσμού, ο οποίος αποτελείται από μια τουλάχιστον κοινωνική ομάδα και ασκεί κοινές χρηστικές πρακτικές που μεταφράζονται σε αντίστοιχες χρήσεις του χώρου. Χαρακτηρίζεται από μια σχετική αυτοδυναμία λειτουργίας και από μια σχετική γεωγραφική ανεξαρτησία, δηλαδή απόσταση από άλλους οικισμούς. Υπάρχει γενικά μια σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό και το μορφολογικό κριτήριο, αλλά τα δυο αυτά κριτήρια δεν συμπίπτουν συστηματικά. Υπάρχουν, έτσι, περιπτώσεις, όπως αυτή των Ινδιάνων Yanoama της βόρειας Βραζιλίας, στις οποίες ένα ολόκληρο χωριό κατοικεί μέσα σε μια και μόνο γιγαντιαία καλύβα — ο ημιμόνιμος καταυλισμός τους **chapuno** αποτελείται από έναν σχεδόν συνεχόμενο κυκλωτήρι δακτύλιο κατοικίας με τις εστίες των οικογενειών, που αναπτύσσεται γύρω από μια κεντρική πλατεία (εικ. 1).

Ήδη ελέγχθη ότι το φάσμα των οικισμών είναι ευρύτατο. Στη βάση του βρίσκεται η στοιχειώδης μορφή του οικισμού, για την οποία δεν υπάρχει ιδιαίτερος ελληνικός όρος: είναι αυτή που θα μπορούσε να ονομασθεί "χωριουδάκι" (στα αγγλικά υπάρχει η λέξη hamlet). Ακολουθεί το χωριό (εικ. 2), και σε κάποια βαθμίδα αυτού του φάσματος αναδύεται η πόλη. Όμως, είναι η ειδοποιός διαφορά της από τις προηγούμενες βαθμίδες οικισμών. Έχουν προταθεί πολλές και διαφορετικές απαντήσεις σ' αυτό το ερώτημα, οι οποίες προέρχονται από συγκεκριμένες, αλλά διαφορετικές οπτικές πάνω στην πόλη. Ένα τρέχον κριτήριο είναι το πληθυσμικό μέγεθος ενός οικισμού, το οποίο όμως είναι καθαρά μηχανιστικό. Έτσι, π.χ., ένας οικισμός θεωρείται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος ως αστικός, εάν έχει από 10.000 κατοίκους και πάνω (ενώ ο αντίστοιχος αριθμός κατοίκων στη Δανία ήταν προ δεκαετιών 200). Έχουν χρησιμοποιηθεί και λεπτότερα δημογραφικά κριτήρια, του τύπου ότι η γεννητικότητα είναι μικρότερη στις πόλεις, αλλά, αφενός, είναι παράγωγα φαινόμενα άλλων βαθύτερων κοινωνικο-οικονομικών φαινομένων και, αφετέρου, δεν έχουν διαπολιτισμική ισχύ.

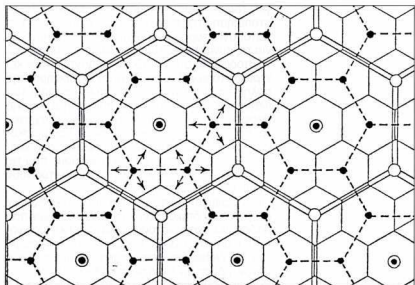
2. Κύριος δρόμος χωριού των Mali της Νέας Γουινέας (σχηματισμένο με τον D. Fraser, *Village Planning in the Primitive World* (Studio Vista), London).

Πιο σύνθετη προσέγγιση στην πόλη μάς δίνει η κοινωνιολογική σχολή της ανθρώπινης οικολογίας, στην οποία θα αναφερθούμε πιο κάτω. Για τον L. Wirth, η πόλη είναι ένας μόνιμος οικισμός με ικανό πληθυσμικό μέγεθος, υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα και κοινωνική ετερογένεια: η τελευταία ταυτίζεται με την κοινωνική διαφοροποίηση και την οικονομική εξειδίκευση. Τελικά, γι' αυτήν την άποψη, το κοινωνιολογικό χαρακτηριστικό της ετερογένειας εξαρτάται από τα δυο δημογραφικά δεδομένα του πληθυσμικού μεγέθους και της πυκνότητας. Το μέγεθος συντελεί τόσο στην ετερογένεια όσο και στην απώλεια των προσωπικών επαφών και την ανωνυμία. Στην πόλη τείνουν να εξαφανισθούν οι προσωπικές σχέσεις και να αντικατασταθούν από τυπικές σχέσεις, ανάμεσα, όχι σε άτομα, αλλά σε κοινωνικούς ρόλους. Η πυκνότητα οδηγεί σε επιστημονικές, τεχνολογικές, φιλοσοφικές και καλλιτεχνικές εξελίξεις, οι οποίες επιτείνουν την ετερογένεια. Ένας τέτοιος ορισμός της πόλης, όμως, όχι μόνον είναι μερικώς Δυτικο-κεντρικός, προβάλλει δηλαδή της πόλεις όλων των πολιτισμών της ιστορίας φαινόμενα που συνοδεύουν τη σύγχρονη Δυτική πόλη (όπως η ανωνυμία), αλλά και ανάγει τα κοινωνικά φαινόμενα με μηχανιστικό τρόπο σε τεχνικά δημογραφικά στοιχεία, αντί να συσχετίζει και τα πρώτα και τα δεύτερα με τις βασικές διαδικασίες του κοινωνικο-οικονομικού γίγνεσθαι. Άλλες οπτικές βλέπουν την πόλη μέσα από το οι-

κονομικό πρίσμα. Για τον H. Pirenne, η ευρωπαϊκή μεσαιωνική πόλη υπήρξε αποτέλεσμα της ανάπτυξης του εμπορίου και η πόλη δεν ήταν παρά μια κοινότητα εμπόρων. Η μεσαιωνική πόλη εκπροσωπεί ασφαλώς μια ιστορική μορφή της ευρωπαϊκής πόλης, την ακολούθησαν όμως τελείως διαφορετικές μορφές πόλεων: κατά την περίοδο του πρώτου, του φιλελεύθερου, καπιταλισμού η βιομηχανική πόλη, για να αντικατασταθεί κι αυτή με τη σειρά της από την σημερινή πόλη του προχωρημένου καπιταλισμού, την πόλη της πληροφορίας, των χρηματο-πιστωτικών οργανισμών, των υπηρεσιών και της διοίκησης³. Ένα σημαντικό βήμα για να κατανοηθεί το φαινόμενο πόλη είναι, λογικά να συγκριθεί με τη μη πόλη και κοινωνικά και γεωγραφικά να μην απομονωθεί. Και οι δυο αυτοί χειρισμοί επιτυγχάνονται όταν συσχετισθεί η πόλη με τον ευρύτερο χώρο της, χάρη στον οποίο επιβιώνει. Ο τελευταίος περιλαμβάνει ένα σύνολο από οικισμούς κατώτερων βαθμίδων, και έτσι αυτός ο συσχετισμός οδηγεί σε μια θεώρηση της πόλης ως στρατηγικού κόμβου ενός δικτύου οικισμών. Στο θέμα της μελέτης αυτού του δικτύου άσκησε σημαντική επιρροή στην ανθρώπινη γεωγραφία — στην οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια —, κατά τα τέλη της δεκαετίας του '50 και κατά την επόμενη δεκαετία, και στην αρχαιολογία κατά τα τελευταία χρόνια, η 'θεωρία των κεντρικών τόπων' του Γερμανού γεωγράφου W. Christaller. Το πιο γνωστό μοντέλο χωρικής ορ-

γνώσης που διατύπωσε ο Christaller (μοντέλο K-3) βασίζεται στην ικανότητα των οικισμών μιας ανώτερης βαθμίδας να προμηθεύουν ό,τι και οι οικισμοί της κατώτερης της βαθμίδας συν έναν αριθμό αγαθών και υπηρεσιών ανώτερης τάξης. Με βάση αυτό το μοντέλο, δημιουργούνται μια συγκεκριμένη γεωμετρική κατανομή των οικισμών στον χώρο, μια εξίσου συγκεκριμένη ιεραρχία των οικισμών κατά βαθμίδες και ένα σύνολο από εξαγωνικές εμπορικές περιοχές των οικισμών (εικ. 3). Ο Christaller διατύπωσε και δυο συμπληρωματικά μοντέλα (K-4 και K-7), που δίνουν έμφαση για τη διάρθρωση του δικτύου των οικισμών στις μεταφορές και τις διοικητικές σχέσεις αντίστοιχα. Ο A. Lösch διατύπωσε μια πιο πολύπλοκη και ελαστική παραλλαγή της θεωρίας του Christaller, η οποία επιδιώκει μια καλύτερη προσέγγιση στην εμπειρική πραγματικότητα⁴.

Έχουν γίνει πολλές κριτικές του ιδανικού μοντέλου του Christaller, όπως ότι βασίζεται στις απλουστευτικές παραδοχές της ομοιόμορφης κατανομής του πληθυσμού και της αγοραστικής δύναμης, της ομοιόμορφης τοπογραφίας και των ίδιων δυνατοτήτων μεταφοράς προς όλες τις κατευθύνσεις, καθώς και ότι θα μπορούσε να αναζητηθεί σε γεωργικές, αλλά όχι βιομηχανικές κοινωνίες. Παρά τις αδυναμίες του, όμως, αποτυπώνει ουσιαστικά χαρακτηριστικά, τόσο των γεωγραφικών συνόλων οικισμών, όπως ότι αποτελούν ένα αλληλεξαρτημένο δίκτυο και διακρίνονται σε ιεραρχιζόμενες βαθμίδες, όσο και των οικισμών, όπως ότι ανήκουν σε βαθμίδες με ιδιαίτερα συγκριτικά χαρακτηριστικά ως προς τις προηγούμενες και τις επόμενες βαθμίδες. Αυτά τα θετικά χαρακτηριστικά χρησιμοποιού-

3. Το μοντέλο K-3 του W. Christaller (σύμφωνα με τον B.J. Garner, "Models of urban geography and settlement location", London, 1967).

νται στα πλαίσια της κοινωνικής ανθρωπολογίας από τον R. E. Blanton, προκειμένου να ορίσει την πόλη. Ο συγγραφέας επιδιώκει να διατυπώσει κριτήρια που να είναι κοινωνιολογικά σχετικά και όχι παγκόσμιες ισχύος. Για να πετύχει αυτόν τον σκοπό ασπάζεται μια λειτουργική άποψη της πόλης. Ειδικότερα αναφέρει ότι σε μια κοινωνία υπάρχουν κεντρικοί θεσμοί, όπως είναι η αρχηγία, η κυβέρνηση ή η αγορά, που τείνουν να συγκεντρώνονται σε ορισμένες γεωγραφικές θέσεις, οι οποίες και γίνονται οι κεντρικοί τόποι της κοινωνίας, δηλαδή οι πόλεις της. Αυτοί οι κεντρικοί θεσμοί συνδέουν μεταξύ τους τα υποσυστήματα μιας κοινωνίας, και η συ-

4. Αναπαράσταση της κεντρικής περιοχής της Chichén Itzá των Μάγια, με τη μορφή της κατά το 1.100 μ.Χ. (σύμφωνα με το *The Magnificent Maya* (Time-Life Books), Alexandria, Virginia, 1993).

γκέντρωσή τους προκύπτει για λόγους βελτιστοποίησης της ενέργειας που απαιτείται για τη λειτουργία τους και του χρόνου που απαιτείται για τις συναλλαγές τους. Ο Blanton, ο οποίος είναι προφανές ότι ασπάζεται το μοντέλο των κεντρικών πότων, δεν αποδέχεται ως κριτήρια της πόλης τα απόλυτα και πανχόσμια κριτήρια του πληθυσμικού μεγέθους, της πυκνότητας και της μορφής της: απλώς ορίζει τις πόλεις με σχετικό τρόπο, ως τους κεντρικούς τόπους που βρισκονται στο πάνω μέρος της ιεραρχίας των οικισμών, και τις κώμες ως τους οικισμούς που τις ακολουθούν. Πόλεις και κώμες συγκεντρώνουν "κομβικές λειτουργίες"⁵.

Για τον Blanton λοιπόν είναι η ύπαρξη κεντρικών θεσμών που δημιουργεί την πόλη, θεσμών που μπορεί να έχουν ιστορικά διαφορετική μορφή. Αυτή η άποψη είναι πιο εύκαμπτη από την άποψη του M. Weber ότι πραγματική πόλη παρήγαγε μόνον η Δύση και ότι η πόλη καθορίζεται από συγκεκριμένους θεσμολογικά χαρακτηριστικά. Οι θεσμολογικοί αυτοί είναι, πλην της αγοράς, το δικαστήριο και η τουλάχιστον μερικά ανεξάρτητη νομοθεσία, που οδηγεί σε τουλάχιστον μερική αυτονομία και σε νομοθετικά ρυθμιζόμενη μορφή κοινωνικής συνύπαρξης. Η πόλη, για τον Weber, εδράζεται στον νόμο και, όπως και για τον Piorene, στις εμπορικές σχέσεις.

Η άποψη του Blanton για την πόλη αποφεύγει τον εθνοκεντρισμό και επιτρέπει με την ευκαμψία της την προσαρμογή στα εκάστοτε κοινωνικά δεδομένα, το ελάχιστο της όμως είναι μια πέραν του δέντρου ευκαμψία. Ας πάρουμε ως παράδειγμα τα κέντρα των πεδινών Μάγια της προκολομβιανής Αμερικής κατά την κλασική περίοδο (250-900 μ.Χ.), ο πυρήνας των οποίων χαρακτηρίζεται από κτήρια νημειοειδούς μορφής, όπως οι πυραμιδοειδείς ναοί και τα ανάκτορα (εικ. 4). Από πολλούς αρχαιολόγους χαρακτηρίστηκαν απλά ως "τελετουργικά κέντρα" και όχι ως πόλεις. Σ' αυτόν τον χαρακτηρισμό οδήγησε η άποψη ότι ήταν "βασιλικά-τελετουργικά" συγκροτήματα και κατοικούνταν από μια ελίτ, χωρίς να πλαισιώνονται από τις κατοικίες άλλων κοινωνικών ομάδων. Εάν τα πράγματα είχαν έτσι, θα έπρεπε να συμφωνήσει κανείς μαζί τους, διαφωνώντας με τον Blanton. Πράγματι, εάν στην κορυφή της ιεραρχίας των κεντρικών πότων υπήρχαν τέτοιου τύπου οικισμοί ή άλλου τύπου κεντρικοί οικισμοί καθαρά γεωργικού χαρακτήρα, δεν θα έπρεπε να θεωρηθούν ως πόλεις. Φυσικά θα μπορούσε να οριστεί κανείς έτσι την πόλη, εφόσον ο ορισμός της είναι σχετικά αυθαίρετος, ώστε να μπορεί να τους συμπεριλάβει, αλλά θα έχανε έναν τόσο ποιοτικό όσο και ποσοτικό μετασχηματισμό που συνοδεύει την πόλη και που συνοδεύεται από ένα ανώτερο τεχνικά και εντυπωσιακότερο κτισμένο περιβάλλον.

Ο αποκλεισμός αυτών των οικισμών από το φαινόμενο "πόλη" βασίζεται και σ' ένα μη σχετικό κριτήριο για τον ορισμό της πόλης: ότι μια πόλη χαρακτηρίζεται από τη σημαντική συγκέντρωση (η οποία, όμως, δεν ορίζεται με απόλυτους όρους) ενός σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ετερογενούς, δηλαδή κοινωνικά διαστρωματωμένου, πληθυσμού. Εάν ξαναγαρίσουμε στα κέντρα των Μάγια, τα πρόσφατα αρχαιολογικά δεδομένα δείχνουν ότι το διοικητικό-θρησκευτικό

κέντρο δεν ήταν απομονωμένο, αλλά ήταν και πολεοδομικό κέντρο ενός πολυδύναμου πληθυσμού, με πολύ χαμηλή (ως πυκνότητα, αλλά μεγάλη γεωγραφική εγγύτητα) και εσωτερικά και με το κέντρο⁶. Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού ήταν βέβαια γεωργός (που ταξινόμηση στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας), αλλά αυτό είναι γενικότερο χαρακτηριστικό της αρχαίας πόλης, σε αντίθεση με τη σημερινή πόλη, στην οποία η γεωργία έχει, εάν καν υπάρχει, πολύ μικρή παρουσία. Όμως, ένα άλλο σημαντικό μέρος αποτελούνταν από βιοτέχνες (που ανήκουν στον δευτερογενή τομέα της οικονομίας), άλλο χαρακτηριστικό των αρχαίων πόλεων. Τα κυρίαρχα, όμως, χαρακτηριστικά αυτών των, κυριολεκτικά, πόλεων των Μάγια είναι ο έλεγχος και η διακυβέρνηση που ασκούνται από το κέντρο-πόλη, καθώς και το γεγονός ότι το τελευταίο και η πόλη αποτελούν κέντρα επικοινωνίας και μεταφορών. Διακυβέρνηση, έλεγχος και επικοινωνία είναι τριτογενείς οικονομικές δραστηριότητες και προϋπόθεση για κοινωνική ομάδα αποασπασμένη από τις χειρωνακτικές δραστηριότητες του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα.

Η λιγότερο ή περισσότερο σημαντική παρουσία του τριτογενούς τομέα (με τη μορφή της πολιτικής ή θρησκευτικής διακυβέρνησης, του εμπόριου ή της πληροφορίας και των χρηματοπιστωτικών οργανισμών) χαρακτηρίζει τόσο τον αρχικό μετασχηματισμό του γεωργικού οικισμού σε πόλη όσο και το σύνολο της ιστορικής εξέλιξης της πόλης. Είναι παράλληλη με μια σειρά κοινωνιολογικών χαρακτηριστικών κεντρικής σημασίας: τον μετασχηματισμό μιας φιλετικής κοινωνίας ισότητας, χωρίς γραφή, που δομείται βάσει συστημάτων συγγένειας, σε μια κοινωνία διαστρωματωμένη, με επαγγελματικά εξειδικευμένα και διαφοροποιημένα, αλλά λειτουργικά ενωσιμότητα, με γραφή, που ελέγχεται πολιτικά από μια μειονότητα, χρησιμοποιεί ως μηχανισμό ένταξης όχι τη συγγένεια αλλά την εδαφικότητα και παρουσιάζει μια τυπική συλλογική ταυτότητα. Η πόλη χαρακτηρίζεται, με την ορολογία του E. Durkheim, από τον μετασχηματισμό της "μηχανικής" σε "οργανική" αλληλεγγύη. Παρούσα του τριτογενούς τομέα και διακυβέρνηση, κοινωνική διαστρωμάτωση, πληθυσμικό μέγεθος και μονιμότητα —σημεία πολύ συγγενή με αυτά που θέτει και ο αρχαιολόγος V.G. Childs— αποτελούν τα δομικά χαρακτηριστικά του οικισμού που καταλαμβάνει στο δίκτυο των οικισμών τη βαθμίδα της πόλης, χαρακτηριστικά που διακρίνονται από τα πιο παράγωγα χαρακτηριστικά, όπως η μορφολογία του αστικού χώρου (εικ. 5).

Πόλη και αστικοποίηση

Εάν οριοθετείται με αυτόν τον τρόπο το φαινόμενο "πόλη", σε ποιούς παράγοντες, από την άλλη μεριά, οφείλει την εμφάνισή της; Ερώτημα που παίρνει και τη μορφή, εφόσον με την πόλη αρχίζει η αστικοποίηση: ποιά υπήρξε ιστορικά το αίτιο της αστικοποίησης; Σ' αυτό το ερώτημα έχουν δοθεί αρκετές και διαφορετικές απαντήσεις⁷. Υπάρχει μια οικονομική θεωρία, που βλέπει ως παραγοντα δημιουργίας της πόλης, είτε

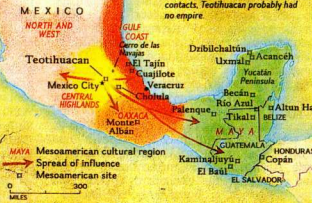
TEOTIHUACAN'S ORDERED WORLD

In every direction this city was laid out in harmony with the universe as Teotihuacan understood it. "It's the place where time began," says Colgate University astronomer Anthony Aveni. "Why not have its hour and minute hands set perfectly?"

The Street of the Dead, the main axis, angles east from true north to point toward the sacred peak of Cerro Gordo. The main east-west axis lined up with a point on the western horizon where the Pleiades, a star cluster linked to the Mesoamerican calendar, set at the time Teotihuacan was founded.

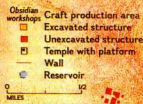
SPHERE OF INFLUENCE

Though it controlled the surrounding central highlands and cultivated wide contacts, Teotihuacan probably had no empire.

URBAN DEVELOPMENT

All construction followed a grid, perhaps reflecting the four quarters of the Mesoamerican cosmos. The San Juan River was even rerouted to conform.

PAINTING BY BOB WOOD, CITY STRUCTURES BY KASANDRA WOOD

Source: Teotihuacan Mapping Project maps produced by René Millon, Bruce Drewitt, and George Cowgill. © 1973 by René Millon.

HOUSING

At its peak about A.D. 500 the city had as many as 200,000 residents. Some 2,000 apartment compounds, grouped in distinct barrios, housed most. Paintings rich in color and iconography adorned some apartments as well as temples and palaces in the ceremonial center.

5. Η πόλη Teotihuacán του Μεξικού, που στην ακμή της, το 500 μ.Χ., είχε πληθυσμό μεταξύ 125.000 και 200.000 κατοίκων (σύμφωνα με το National Geographic 188 (6), December, 1995: ο χάρτης προέρχεται από σκάννα που συντάχθηκε στα πλαίσια του Χαρτογραφικού Προγράμματος του Teotihuacan, με υπεύθυνο τον René Millon).

το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων (εξωτερικό), είτε το περιφερειακό εμπόριο (εσωτερικό) στη δεύτερη περίπτωση, η πόλη δημιουργείται ως εστία των εσωτερικών διαδικασιών ανταλλαγής της περιφέρειας. Από μια τέτοια οπτική πηγαίνει και ο ορισμός που δίνει ο Pirenne στην πόλη, αλλά αυτή η θεωρία έχει το μειονέκτημα της εθνοκεντρικής γενίκευσης της εμπειρίας από τις ευρωπαϊκές πόλεις της μεταρωμαϊκής περιόδου. Μεγαλύτερο θεωρητικό βάρος έχει μια άλλη οικονομική θεωρία, κυρίως μαρξιστικής προέλευσης, η οποία θεωρεί ως αίτιο ανάδυσης της πόλης την ύπαρξη πλεονάσματος. Σε πρώτη προσέγγιση, το πλεόνασμα είναι το προϊόν που υπερβαίνει το ελάχιστο όριο επιβίωσης, ενώ με τη μαρξιστική έννοια είναι η "υπεραξία" που εξάγεται από την εκμετάλλευση της "υπερεργασίας" των εργαζομένων, της εργασίας, δηλαδή, που υπερβαίνει την "απαραίτητη εργασία" για την επιβίωσή τους. Βάσει αυτής της θεωρίας, που ασπάζεται στην αρχαιολογία και ο Childe, η αστεοποίηση οφείλεται στο παραπάνω πλεόνασμα, σύμφωνα με μια αλληλουχία διαδικασιών. Συγκεκριμένα, η τάση αύξησης της γεωργικής παραγωγής ωθεί στη δημιουργία αρδευτικών έργων και τα τελευταία, αφενός εξασφαλίζουν ένα πλεόνασμα και, αφετέρου, απαιτούν για τη λειτουργία τους μια σύνθετη γραφειοκρατία, η οποία, όχι μόνο ελέγχει το πλεόνασμα, αλλά και συνδέεται με κοινωνική διαστρωμάτωση και εξειδίκευση ή έκφραση αυτής της νέας κοινωνικής διάρθρωσης είναι η πόλη. Ένα ορόσημο για τη μελέτη της σχέσης ανάμεσα στην άρδευση και τις "υδραυλικές" κοινωνίες και, από την άλλη μεριά, την αστεοποίηση αποτελεί η ερευνητική εργασία του K. A. Wittfogel, ο οποίος αποκαλεί αυτές τις κοινωνίες "ασιατικές" – αν και δεν τις περιορίζει μόνο σ' αυτόν τον χώρο – και αναφέρεται σε "ανατολική δεσποτία"⁸.

Στην απόλυτη μορφή της αυτή η θεωρία διατρέχει τον κίνδυνο του περιβαλλοντικού ντετερμινισμού, της μηχανιστικής αναγωγής, δηλαδή, των κοινωνικών συστημάτων σε περιβαλλοντικές συνθήκες. Αλλά και για την ίδια τη μαρξιστική ερμηνεία απαιτείται προσοχή για να μην απομυθών οι οικονομικές από τις κοινωνικές διαδικασίες. Όρια επιβίωσης και πλεόνασμα δεν έχουν παγκόσμιο ορισμό, αλλά είναι κοινωνικά προϊόντα και υπάκνουν σε κοινωνικούς καθορισμούς. Έτσι, π.χ., ο R. Adams μεταθέτει το αίτιο της αστεοποίησης στην κοινωνική οργάνωση, η οποία ή αυτόν είχε επιπτώσεις και στην τεχνολογία, στους όρους της επιβίωσης και στη θρησκεία. Αλλά και ο ίδιος ο Μαρξ δεν αγνοεί το κοινωνικό στοιχείο, εφόσον η οικειοποίηση του πλεονάσματος συμβαδίζει ή αυτόν με εκμεταλλευτές και εκμεταλλευόμενους. Για τον μαρξισμό, η πρώτη ιστορική οικειοποίηση οδήγησε στην "πρωταρχική συσσώρευση", στην οποία και οφείλεται η πρώτη αστεοποίηση. Είναι η επένδυση του οικειοποιημένου πλεονάσματος που δημιουργεί το τεχνητό περιβάλλον της πόλης.

Εκτός από τις οικονομικές θεωρίες για την πρώτη αστεοποίηση, υπάρχει και μια στρατιωτική θεωρία, για την οποία η πόλη υπηρέτησε το αποτέλεσμα της ανάγκης για προστασία. Η πόλη προήλθε από κληντικά χωράφια που ενοποιηούνταν από μια στρατιωτική ομάδα. Για τις οικονο-

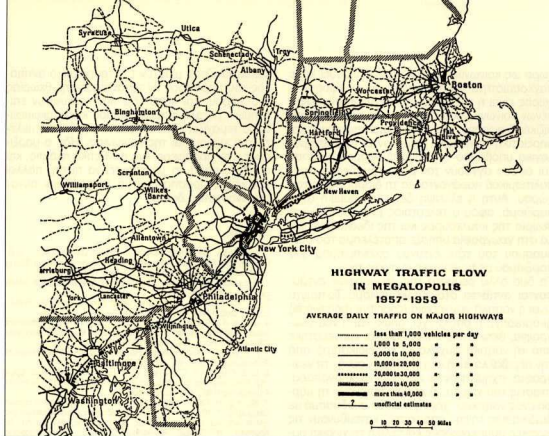
μικές, όμως, θεωρίες δεν είναι οι πολεμικές ανάγκες που οδήγησαν στην κοινωνική διαστρωμάτωση, αλλά αντίστροφα είναι η άρχουσα ομάδα που θεσμοποίησε τον πόλεμο.

Και οι τρεις προηγουμένως θεωρίες για την πρώτη αστεοποίηση έχουν, παρά τις διαφορές τους, ένα κοινό χαρακτηριστικό: την αποδίδουν σε υλικές διαδικασίες ανεξάρτητες από τις υποκειμενικές παραστάσεις, ιδεολογία και βούληση, ανεξάρτητες, δηλαδή, από τον σμηνωτικό παράγοντα. Αυτή την οπτική πήλουν στην αστεοποίηση, και γενικότερα στα κοινωνικά φαινόμενα, μπορούμε να τη θεωρήσουμε ως "αντικειμενισμό". Υπάρχει, όμως, και η αντίθετη οπτική, αυτή του "υποκειμενισμού" – που ασφαλώς δεν ταυτίζεται με τη (μη επιστημονική) υποκειμενική έρευνα – , η οποία εστιάζει τα κοινωνικά φαινόμενα μέσα από το σμηνωτικό πρίσμα ως παράγωγα της [κοινωνικής, ακόμη και ατομικής] ιδεολογίας των ιστορικών υποκειμένων.

Ο υποκειμενισμός αντιπροσωπεύεται στις θεωρίες της πρώτης αστεοποίησης από τη θρησκευτική θεωρία, σύμφωνα με την οποία η πόλη προήλθε από ιερούς τόπους που καθορίστηκαν από φυλές και διοικούνταν από ένα ιερατείο. Οι ιερείς παρείχαν προστασία, όχι μέσω τεχνών, αλλά με τελετές κατά των απειλών της φύσης. Αποτέλούν την πρώτη άρχουσα ομάδα και κατείχαν πλεόνασμα, όχι όμως από την παραγωγή, αλλά από προσφορές. Πίσω, λοιπόν, από την αστεοποίηση βρίσκονται οι μεταφυσικές ιδέες. Φαίνεται να συνηγορεί υπέρ αυτής της θεωρίας η σχέση των πόλεων με τον κόσμο της μυθολογίας και η ευθυγράμμιση του υλικού μικρόκοσμου της πόλης με τον άυλο μακρόκοσμο. Όμως, θρησκεία και σχέση του οικισμού με τον μύθο υπήρχαν και πριν από την πόλη, οπότε δεν μπορεί να είναι οι παράγοντες που εξήγησαν την ανάδυσή της.

Η αναζήτηση ενός αποκλειστικού παράγοντα της αστεοποίησης δεν είναι ικανοποιητική και πρέπει να δεχτούμε ένα σύμπλοκο παραγόντων. Ο αντικειμενισμός προσφέρει ορισμένους καθοριστικούς παράγοντες, αλλά θα ήταν λάθος να μη αρθρωθούν με τον ιδεολογικό παράγοντα του υποκειμενισμού. Αυτή η πρώτη αστεοποίηση με τις πρώτες πόλεις, που έγιναν συνώνυμα του πολιτισμού, υπήρξε ένας χωρικός προάγγελος της έκρηξης της αστεοποίησης που ακολούθησε τη λεγόμενη βιομηχανική επανάσταση, την έλευση δηλαδή του πρώτου οργανωμένου καπιταλισμού. Οι πόλεις επεκτάθηκαν γεωγραφικά και πολλαπλασιάστηκαν σε εξαιρετικό βαθμό⁹ τα δίκτυά τους έγιναν ιδιαίτερα πολύπλοκα και περιλαμβάνουν μεγάλο αριθμό βαθμίδων πόλεων.

Υπάρχουν σήμερα τρεις κύρια γεωγραφικά τύποι πόλεων. Ο πρώτος είναι συγκριτικός, παρά τις ριζικές του κοινωνικο-οικονομικές διαφορές με την ιστορική πόλη, με την έννοια του σαφώς οριοθετημένου, μεμονωμένου αστικού χώρου. Ο δεύτερος προέρχεται από τη συνεχή γεωγραφική επέκταση μιας πόλης, που ενσωματώνει ανεξάρτητους μικρότερους οικισμούς, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας συνεχούς και διαχωρισμένης αστεοποιημένης περιοχής, η οποία όμως μπορεί να περιλαμβάνει και κάποιους θύλακες γεωργικών εκτάσεων ή φυσικών στοιχείων. Τέτοιες πόλεις είναι οι "μτροπολιτικές περιοχές" των Η.Π.Α. και τα "πολεοδομικά συγκροτή-

6. Μέσοι ημερήσιοι φόροι κυκλοφορίας στη "Μεγαλόπολη" των Η.Π.Α., 1957-58 (σύμφωνα με τον J. Gottmann, *Megalopolis: The Urbanized Northeastern Seaboard of the United States* (M.I.T. Press, Cambridge, Mass.-London, 1961).

ματα", όπως η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη στην Ελλάδα. Ο τρίτος τύπος, τέλος, προέρχεται από τη γεωγραφική ενοποίηση ανεξαρτήτων πόλεων, όπως συμβαίνει με τη "Μεγαλόπολη" των Η.Π.Α., που δημιουργείται από τον άξονα Βοστώνης-Ν. Υόρκης-Φιλαδέλφεια-Βαλτιμόρης-Ουάσινγκτον, και ήδη από το 1960 περιλάμβανε 37 εκατ. κατοίκους (εικ. 6).

Οι επιστημολογίες του χώρου

Είδαμε ότι ο οικισμός και η πόλη προσεγγίζονται από διαφορετικές επιστημονικές περιοχές. Οι τελευταίες, πάλι, δεν είναι εσωτερικά ομοιογενείς, επειδή διασχίζονται από διάφορα επιστημολογικά ρεύματα ή "παραδείγματα" (paradigms). Δεν υπάρχει επιστημονική ανάλυση που να μη εδράζεται, στην πραγματικότητα, σε κάποια συνειδητή ή υποσυνείδητη επιλογή ενός παραδείγματος. Με την πόλη έχουν ασχοληθεί πολλές επιστημες του ανθρώπου — η ανθρώπινη γεωγραφία, η κοινωνιολογία, η ανθρωπολογία, η αρχαιολογία, η ιστορία, η οικονομική, η δημογραφία, η ψυχολογία —, η επιστημονική περιοχή της σημειωτικής και μια εφαρμοσμένη περιοχή, η πολεοδομία. Θα αναφερθούμε σύντομα παρακάτω σε μερικές από τις σημαντικότερες προσεγγίσεις στην πόλη και τον χώρο γενικότερα, με σκοπό να εντοπίσουμε τα παραδείγματα που χρησιμοποιήθηκαν και τις επιστημολογικές προϋποθέσεις τους.

Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα σχολή της αστικής κοινωνιολογίας που μελέτησε την πόλη, αν και σήμερα έχει κυρίως ιστορικό ενδιαφέρον, είναι η σχολή της ανθρώπινης οικολογίας, η γνωστή ως σχολή του Σικάγου, που ξεκίνησε σ' αυτήν την πόλη από τα μέσα της δεκαετίας του '10. Διάφορα ρεύματα εμφανίστηκαν στα πλαίσια αυτής της σχολής, που όλα, πλην του τελευταί-

ου, έχουν το κοινό χαρακτηριστικό ότι, παρά τις σημαντικές διαφορές τους, μελετούν τον χώρο ως ένα εξωτερικό αντικείμενο, που υπακούει σε μια υλική εξω-υποκειμενική δυναμική, ότι υποθετούν, δηλαδή, την οπτική του αντικειμενισμού. Αντιδιαμετρική είναι η οπτική του τελευταίου ρεύματος της ανθρώπινης οικολογίας, του "κοινωνικο-πολιτισμικού" ρεύματος, το οποίο αντιλαμβάνεται τη διάρθρωση του χώρου ως αποτέλεσμα στάσεων, αξιών και συναισθημάτων, δηλαδή της ιδεολογίας. Είναι σαφές ότι αυτό το ρεύμα κινείται μέσα στη σφαίρα του υποκειμενισμού, ο οποίος βλέπει τον χώρο ως παράγωγο υποκειμενικών διεργασιών.

Η ίδια πόλωση χαρακτηρίζει σήμερα και τις άλλες αναλύσεις του χώρου, καθώς και γενικότερα το σύνολο των κοινωνικών επιστημών. Στην ανθρώπινη γεωγραφία, επικράτησε μετά τον πόλεμο η θετικιστική νέα γεωγραφία, η οποία απομόνωσε ως μοναδικό αντικείμενό της τον οργανωμένο χώρο, παραμερίζοντας την ευρύτερη κοινωνικο-οικονομική δυναμική. Είναι μια γεωγραφία των μαθηματικών μοντέλων και των χωρικών νόμων παγκόσμιας ισχύος, πρόδρομος της οποίας υπήρξε ο Christaller. Η νέα γεωγραφία πίστεψε ότι είναι δυνατή η διατύπωση χωρικών, "μορφολογικών" νόμων, ανεξάρτητα από τους "διαδικαστικούς" νόμους της κοινωνίας — από όπου και ο χαρακτηρισμός της ως "κοινωνικής φυσικής" —, τους οποίους άφησε στις υπολοίπες κοινωνικές επιστημες.

Στο τέλος της δεκαετίας του '60 και στην αρχή της δεκαετίας του '70 άρχισε να αναδύεται ένα μετωπο αντιδράσεων σ' αυτού του είδους της γεωγραφία, που πήρε τη μορφή τριών ρευμάτων. Το πρώτο είναι η μαρξιστική γεωγραφία, που πήγασε στο Παρίσι σε σχέση με τα γεγονότα του Μαΐου του '68. Ανατρέψει πλήρως τη νέα γεωγραφία, αρνείται την αποκόλληση του γεωγραφικού χώρου από την κοινωνία, θεωρώντας τον

χώρο ως κοινωνικό προϊόν, και αντικρούει κάθε πεντακομητότητα των χωρικών νόμων, εφόσον ο χώρος είναι η γεωγραφική εκδήλωση συγκεκριμένων κοινωνιών και τύπων κοινωνιών. Παρά τις ριζικές διαφορές τους, όμως, νέα γεωγραφία και μαρξιστική γεωγραφία μοιράζονται το επιστημολογικό υπόβαθρο του αντικειμενισμού, εφόσον και οι δυο ανούσιον τον ρόλο του ιδεολογικού-πολιτισμικού παράγοντα για τη διαμόρφωση του χώρου. Αυτή η έλλειψη δεν είναι δομική στον μαρξισμό, αφού ο τελευταίος ενσωματώνει μια θεωρία της κουλτούρας και της ιδεολογίας, αλλά στη γεωγραφία υπήρξε αποτέλεσμα του συνδυασμού του τότε έντονου οικονομισμού του μαρξισμού με τις βασικές ανάγκες της.

Τα δυο άλλα ρεύματα της γεωγραφίας εντάσσονται, αντίθετα, στον υποκειμενισμό. Το πρώτο είναι η νοητική γεωγραφία (cognitive [behavioral] geography), η οποία έχει, όπως και η νέα γεωγραφία, θετικιστικό υπόβαθρο και εμπνευστική από τη νοητική ψυχολογία και ειδικότερα από την περιβαλλοντική ψυχολογία. Γι' αυτήν τη γεωγραφία, σχηματίζονται υποκειμενικές αναπαραστάσεις της χώρας, οι οποίες παίρνουν τη μορφή ενός νοητικού "χώρου" και, σε συνδυασμό με διαδικασίες λήψης απόφασης, καθυβρίζουν τις χωρικές συμπεριφορές και τελικά τη χωρική οργάνωση. Ενώ η νοητική γεωγραφία χρησιμοποιεί συστηματικές μεθόδους και τεχνικές, το άλλο ρεύμα του γεωγραφικού υποκειμενισμού, η ανθρωπιστική γεωγραφία (humanistic geography), έχει βασικά ποιητικό χαρακτήρα και εμπνέεται από τη φιλοσοφία της φαινομενολογίας. Το επίκεντρο αυτής της γεωγραφίας δεν είναι ο εξωτερικός "χώρος", αλλά η μύχια εμπειρία του χώρου και η επένδυση του με νόημα, αξίες και συναισθήματα. Αυτός ο υποκειμενικός χώρος είναι πια "τόπος" και αυτός ο τόπος, και όχι οι κοινωνικο-οικονομικές δυνάμεις, ρυθμίζει την παραγωγή του χώρου⁹.

Η περιγραφή των οικισμών υπήρξε τρέχον αντικείμενο της κοινωνικής ανθρωπολογίας, αλλά απέκτησε νέες, και συστηματικές, διαστάσεις με τη δομική ανθρωπολογία του C. Lévi-Strauss. Για τον τελευταίο, η κοινωνία αρθρώνεται με τον χώρο μέσα από ορισμένες διαδικασίες, οι οποίες είναι επικοινωνιακές, με αποτέλεσμα η οργάνωση του χώρου να είναι (μόνον) ένα σημειωτικό κείμενο¹⁰. Ο ίδιος υποκειμενισμός της δομικής ανθρωπολογίας χαρακτηρίζει και τη σημειωτική του χώρου, που παραέβη τη σκιά από την πρώτη. Η γενική σημειωτική θεωρία, που ανέπτυξε, όπως και η δομική ανθρωπολογία, στη δομική γλωσσολογία του F. de Saussure, πρόσφερε τις βάσεις του μεταμοντέρνου παραδείγματος, το οποίο διείσδυσε, κυρίως την τελευταία δεκαετία, σ' όλες τις κοινωνικές επιστήμες, αναπροσαρμόζοντας τούτον αυτές όσον και τον τρόπο προσέγγισής τους στο θέμα του χώρου. Ο μεταμοντερνισμός εγκλωβίζει πλήρως, όπως και ο ανθρωπολογικός δομισμός, τη μελέτη του χώρου στο νόημα του και αρνείται τη δυνατότητα προσπέλασης σε οποιαδήποτε εξωτερική υλική διαδικασία παραγωγής του χώρου. Παρά τη συχνή ενσωμάτωση πολλών στοιχείων του μαρξισμού, ο οποίος επικεντρώνεται ακριβώς στις υλικές διαδικασίες της κοινωνίας, τα αφομοιώνει κάτω από το σημειωτικό πρίσμα του νοήματος

και εμφανίζεται μ' αυτόν τον τρόπο ως ο αντίπολος του μαρξισμού. Η ταλάντευση της θεωρίας του χώρου, και ευρύτερα των κοινωνικών επισημάτων, μεταξύ αντικειμενισμού και υποκειμενισμού τεμαχίζει κατά ανάρμοστο τρόπο τη μελέτη του χώρου και της κοινωνίας. Ήδη ο μαρξισμός έχει προσφέρει ένα συνθετικό πλαίσιο, και σήμερα, παρά τη μεταμοντέρνα πίεση, πολλοί ερευνητές προσαθούν να ξεπεράσουν αυτόν τον ανασχετικό δυισμό.

Σημειώσεις

1. W.H. Sears, "Settlement patterns in Eastern United States", in G. R. Willey, ed., *Prehistoric Settlement Patterns in the New World* (Folkland Publications in Anthropology 23), New York, 1956, c. 45.
2. P. Lavoison, *Histoire de l'urbanisme: Antiquité-Moyen Age* (Henri Laurens), Paris, 1926, a. 2.
3. B. και E. Jones, *Towns and Cities* (Oxford University Press), London-Oxford-New York, 1966, σσ. 1-12.
4. B. και B.J. Garner, "Models of urban geography and settlement location", in R. J. Chorley and P. Haggett, eds., *Models in Geography* (Methuen), London, 1967, σσ. 307-318.
5. R. E. Bianchi, "Anthropological studies of cities", *Annual Review of Anthropology* 5, 1976, σσ. 250-253, 261.
6. D. Z. Chase, A.F. Chase and W. A. Haviland, "The classic Maya city: Reconsidering the 'Mesoamerican urban tradition'", *American Anthropologist* 92, 1990, σσ. 499-506.
7. B., Π.χ., H. Carter, "Urban origins: A review", *Progress in Human Geography*, 1, 1977, σσ. 13-27. Για το εθιμικό χαρακτηριστικό της πόλης και για τους παράγοντες, αστεροποίησης, βλ. και Kt. N. Κορωναίου, Η Γέννηση του αστικού χώρου, *Επιστημολογία, Οικολογία, Συστηματική Ανάλυση των Χαρακτηριστικών της*, Αθήνα, 1984, σσ. 37-49.
8. K. A. Wittfogel, *Le despotisme oriental. Etude comparative du pouvoir total* (Minuit), Paris, 1977 (γγικά έκδοση 1987).
9. Για τις προεγγυήσεις που αναγράφονται, βλ. και A. Ph. Lagopoulos και K. Βοιωτίδης, *Mythology, Meaning and Geography: The Social Conception of the Region in Northern Greece* (Mouton de Gruyter), Berlin-New York, 1992, σσ. 3-17.
10. C. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale* (Plon), Paris, 1956, σσ. 85-86, 90-91, 96-98, 140-170, 320-322, 326, 347-348, 362-366, 391.

The City and the Social Sciences

A. Ph. Lagopoulos

The present article starts with the definition of the settlement, arguing that morphological definitions are misleading compared to sociological ones. The settlement is seen as a social phenomenon with a geographical expression. Then follows a discussion concerning the delimitation of the city. Various approaches to the city through history, ecology, economics, human geography, social anthropology, sociology, and archaeology are briefly presented. On this basis, the main characteristics of the city are formulated and the concept of the city is integrated with that of the settlement network.

Related to the above are the factors to which the city owes its emergence and the urbanization factors. The theoretical approaches used for this matter are classified into two apposed categories. The first, "objectivism", including the economic and (in this context) the Marxist, the sociological and the military approaches, ascribes the appearance of the city to material processes. The second category, "subjectivism", refers to subjective representations and ideology, i.e. the semiotic factor; thus, the religious theory relates the appearance of the city to sacred places administered by a priesthood which offers a metaphysical protection.

The same epistemological polarization is observed in the domain of the scientific fields studying space, these fields and their polarization being the object of the last part of the article. It is observed that postmodernism represents the latest form of subjectivism and limits the study of space only to spatial meaning, denying access to any material processual and spatial reality outside it. It is finally argued that we should go beyond the fragmentation in the spatial and social studies created by the opposition between objectivism and subjectivism. The synthesis of which Marxism offers a holistic framework.